

УДК 340.111.5

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.40>**Олена Ткаля,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Анастасія Зуєва,

студентка
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано вплив правового нігілізму на національну безпеку держави, а саме на суверенність, територіальну цілісність і стабільність держави. Обґрунтовано положення, що однією з головних перешкод на шляху розбудови правової держави та гуманізації суспільства є правовий нігілізм. Зазначається, що правовий нігілізм негативно впливає на діяльність правоохоронних і правоохоронних органів держави як явище, здатне до самодетермінації.

Ключові слова: національна безпека, правовий нігілізм, безпека суспільства, правові аномалії, національні інтереси.

Постановка проблеми. Національна безпека є однією з найважливіших умов вдалого функціонування та взаємодії суспільства й держави. Саме тому забезпечення загальнодержавної безпеки – базова потреба та важливе завдання всіх ланок державної влади та населення. Доволі розповсюдженим у суспільстві є так зване «правове безкультур'я», що нині набуло широкомасштабних розмірів і негативно впливає майже на всі суспільні відносини, від сфери повсякденних відносин до діяльності органів державної влади (в т. ч. вищого законодавчого органу держави); від центрального управлінського апарату до його нижчих ланок. В умовах сьогодення все більш актуальним є питання взаємозв'язку безпеки суспільства та національної безпеки держави з рівнем правової свідомості, культури суспільства, що зумовлює особливе значення вивчення проблеми правового нігілізму як загрози національній безпеці держави. Боротися із цим небезпечним явищем звичайними методами неможливо, потрібні нові підходи, екстраординарні заходи. Стримати поширення правового нігілізму можна лише тоді, коли будуть з'ясовані чинники його існування в нашій країні, основні джерела, що його живлять і відтворюють. Указане небезпечне явище може стати доволі суттєвою перешкодою низці державно-правових реформ, а тому потребує особливого наукового (теоретичного) і практичного осмислення.

Увагу правовому нігілізму як вагомій проблемі державно-правової дійсності приділяли безліч вітчизняних науковців, серед яких – О. Бугера, О. Дахно, В. Дудченко, А. Заєць, Т. Мельничук, Ю. Оборотов, О. Рогач, С. Скуріхін, О. Ткаля, О. Хаврат, Г. Чувікова та інші. Окремі аспекти правового нігілізму й гуманістичного змісту права свого часу досліджено в працях таких учених, філософів права: В. Копейчикова, В. Головченко, В. Нерсесянца, А. Алексєєва, В. Крауса, Ю. Тихонравова, Ю. Баскіна, П. Рабіновича, В. Костицького, М. Козюбри, М. Ібрагімова, Л. Кравченка, О. Манохи, Д. Керімова та інших. З огляду на те що вчені досліджували лише окремі питання правового нігілізму та його впливу на деякі складники національної безпеки України (окремо), комплексного дослідження правового нігілізму як фактору впливу на національну безпеку держави немає, тому цей напрям вважаємо актуальним.

Мета статті полягає в обґрунтуванні положення, що однією з головних перешкод на шляху розбудови правової держави та забезпечення її національної безпеки є правовий нігілізм, подолання якого тісно пов'язане з проведенням державно-правових реформ в Україні, юридичним забезпеченням демократичних перетворень у всіх сферах суспільного життя, узгодженням

національного законодавства з вимогами Конституції України, європейськими і світовими стандартами та закріпленням гуманістичної функції права.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні досить чітко сформульовано поняття правосвідомості й правової культури, їх структурні елементи, види, функції. Однак більшість учених, як правило, не приділяє належної уваги такому негативному явищу у сфері правосвідомості, як правові аномалії. Науковець С. Скуріхін указує, що «у структурі правових аномалій звичайно виділяють такі явища, як правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантізм, правова демагогія. При цьому, найнебезпечнішою правовою аномалією для сучасного суспільства вчений, як і більшість науковців, визнає правовий нігілізм» [6, с. 168].

Із загостренням економічної, соціальної й політичної кризи в Україні посилюється критика державної влади, така ситуація призводить до поширення політичного та правового нігілізму. Правовий нігілізм – протилежне явище правовому ідеалізму (вірі у верховенство права та вірі в можливість жити в дійсно правовій державі). Він виявляється в невизнанні права як цінності соціальної й негативному ставленні до права загалом і конкретних його проявів, чинного законодавства, наявного правопорядку. Правовий нігілізм, так би мовити, у «чистому вигляді» (тобто ігнорування всіх без винятку норм права) зустрічається рідко. Більш поширеним є прихований, або латентний, правовий нігілізм, коли ігнорується якась конкретна правова норма або галузь права. Проте нині складається уявлення, що подолати явище юридичного нігілізму є неможливим, а тому варто казати скоріше про його мінімізацію.

Після проголошення незалежності України явища правового нігілізму не зникли, а, навпаки, поширились, але змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону. Найпоширенішими серед них, як свідчать результати соціологічних досліджень, є зниження рівня життя людей, інфляція, зростання цін на товари, нестабільність і невисока якість нового законодавства, зневіра громадян у можливості розбудови незалежної правової держави, криза влади, помилка керівництва тощо [7].

Погоджуємося з думкою О. Рогача, який указує, що зловживання правом представниками державної влади набуває характеру правового невігластва і свавілля. Разом із тим людина воліє, щоб держава постійно й надійно захищала її від протиправних посягань, зловживань і недбалства з боку пред-

ставників влади, ефективно забезпечувала відновлення порушених прав і свобод. Він указує, що «слабка правова захищеність особистості на тлі проголошуваних декларацій про це, нездатність держави та її органів забезпечити порядок, стабільність і спокій у суспільстві, відгородити людей не лише від злочинних зазіхань, але й від всевладної сваволі чиновників, не може не породити негативного ставлення, зневаги до права, об'єктивно викликає відторгнення соціуму, роздратування, невдоволення, протест. Індивід перестає поважати й цінувати право, бачити в ньому реальний інструмент регулювання та захисту своїх прав та інтересів, тобто втрачається цінність права як соціального регулятора» [5, с. 44]. Отже, попри різні тлумачення, визначення та дефініції категорії правового нігілізму, вчені зазначають, що це явище є результатом певної деформації правової свідомості на певному історичному етапі розвитку суспільства.

Правовий нігілізм можна розглядати як своєрідну деструктивну рису психології особистості. Негативна реакція на законодавчі настанови, недотримання загальнообов'язкових правил поведінки, а іноді грубе їх порушення особливо можливо-владцями здатне не тільки загальмувати розвиток прогресивних тенденцій, а й зруйнувати вже досягнуті позитивні результати.

Правовий нігілізм є неабияким фактором впливу на національну безпеку держави, бо демократичні країни як пріоритет у напрямі забезпечення національної безпеки проголошують безпеку і права особистості, а головним суб'єктом забезпечення безпеки особистості зокрема та суспільства загалом є держава в особі своїх інститутів. Саме правильна, чітка й повна регламентація способів і механізмів діяльності органів державної влади є запорукою національної безпеки держави.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018, національною безпекою України є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [1]. Так, складниками національної безпеки є національні інтереси, серед яких – державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян. Через те, що правовий нігілізм є, по суті, правовим відчуженням, він значно

впливає на вказані національні інтереси, що проявляється у формуванні антиправової практики (в результаті неправомірної діяльності правоохоронних і правозахисних органів, що діють відповідно до принципу пріоритету доцільності над правом і законом); запереченні права як соціальної цінності в суспільстві та неуважному ставленні до нього; позбавленні людини права вибору, зокрема, в правовій поведінці; регресі особистості в морально-правовому плані; руйнації тих позитивних правових установок, які набуті протягом життя тощо.

В. Лубчак серед основних проблем, які можуть стати внутрішньою національною загрозою суверенітету України, виокремлює загальний правовий нігілізм у державі [3]. Так, дійсно імператив збереження України як єдиної й неподільної держави, забезпечення мирного співіснування різних етносів на єдиній території, а також деякі не вирішені суперечки з іноземними державами прямо залежать від проявів правового нігілізму в державі.

О. Дахно вказує, що «територіальна цілісність як якісна характеристика держави проявляється в єдності території, на яку поширюється суверенітет держави, та в здатності держави зберігати свою територію в межах кордонів, встановлених відповідно до міжнародного права, протидіяти зовнішнім й внутрішнім загрозам, спрямованим на зміну державної території. Забезпечення цілісності та недоторканності державної території має досягатися цілісною державною політикою адже від цілісності державної території безпосередньо залежить незалежність держави та стійкість її розвитку» [2, с. 21].

Науковець О. Рогач наголошує, що заперечення загальнооб'язкових правил поведінки, їх грубе порушення призводять до регресу особистості в морально-правовому плані, до руйнації тих позитивних правових установок, які набуті протягом життя. Саме такі негативні тенденції разом з іншими факторами стали однією з причин підтримки населенням Сходу та Півдня України військ агресора й терористичних угруповань ДНР та ЛНР, що, у свою чергу, зумовлює загрозу державному суверенітету України й територіальній цілісності [5, с. 44]. Соціальна напруженість, економічні негаразди, регіональний сепаратизм, політична нестабільність, конфронтація гілок влади, морально-психологічна нестабільність суспільства зумовлюють поглиблення проявів правового нігілізму, примножуючи його, що, у свою чергу, створює певні загрози національній безпеці.

Проте необхідно визначити, чи можна вважати правовим нігілізмом і загро-

зою національній безпеці держави випадки незгоди суспільства з діями представників влади, що, на думку населення, є прямим порушенням прав і свобод, гарантованих Основним Законом держави. Недоречно вважати нігілізмом прагнення народу до відновлення справедливості й законності, право на повалення режиму, що є неугодним для державно-правової дійсності. Так, узурпація влади спричиняє деформацію статусу особистості в суспільстві, що породжує відповідну негативну реакцію. Яскравими прикладами зазначеного є ситуації, що відбувались у 2004 році (Помаранчева революція) та грудні 2013 року (Революція гідності та свободи), адже ці громадянські протести стали проявом масових акцій населення і збройного протистояння населення з чинною владою. Так, у діях представників цих революцій спостерігались ознаки правового нігілізму, проте, як уже зазначено, влада тих часів заперечувала природі права та свободи громадян, а тому така реакція – це не більше ніж заперечення старого, віджилого. Так, не кожного, хто не є бездумним виконавцем будь-яких рішень державної влади, треба сприймати як нігіліста.

Варто наголосити, що на таку поведінку з метою заперечення та невизнання права в інших випадках спиратися не можна, адже правовий нігілізм, який має місце в усіх сферах суспільної діяльності в Україні, у тому числі й у діяльності правоохоронних і правозахисних органів держави, можна з певного погляду характеризувати як явище, здатне до самодетермінації (він певною мірою може сам себе породжувати). Так, наприклад, прояви правового нігілізму в діяльності державних органів спричинюють зневажливе ставлення людей до закону й органів, що забезпечують його дотримання. Але, коли суспільство характеризується високим рівнем правового нігілізму, правоохоронні та правозахисні органи як частина суспільства також неминуче «запозичують» логіку цього негативного правового явища й відтворюють її в службовій діяльності.

Конституційний лад повинен бути дійсний, реальний (відображати реально існуючі суспільні відносини на час прийняття відповідної конституції й на перспективу). Недопустимим є конституювання окремих інститутів суспільного та державного ладу, які ніяк не поєднуються з тими суспільними відносинами, що реально існують. А в разі їх конституювання в громадян породжується правовий нігілізм.

Варто погодитися з думкою Л. Мороз, що «мінімізація правового нігілізму потребує комплексних заходів щодо економіч-

ної, політичної та правової стабілізації суспільства. Необхідно спрямувати політику держави на: захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів України усіма державними органами; професійну законодавчу діяльність, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів; підвищення професійного рівня посадових осіб і державних службовців; застосування різних форм правового виховання та правової освіти населення» [4, с. 125].

Висновки

Існування в Україні правового нігілізму як явища негативного не викликає сумнівів. Аналіз сутності правового нігілізму доводить, що в українському суспільстві, яке перебуває в кризовому стані, він набуває демонстративного, агресивного та зухвалого характеру, є глибоким, масовим та охоплює широкі сфери суспільства, всі владні структури, маючи значний руйнівний, деструктивний потенціал і гальмуючи процес розбудови правової держави. До основних рис сучасного правового нігілізму належать гордовито-зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права; масове поширення (як серед населення загалом, так і серед представників державної влади); багатоманітність форм прояву (від кримінальних до легальних, від парламентсько-конституційних до мітингово-охлократичних); поєднання в його змісті деструктивної критики й популістської спрямованості; злиття правового нігілізму з політичним та етичним нігілізмом, що створює деструктивну ситуацію в суспільстві й державі.

Найбільш поширеними його формами є порушення прав людини, здебільшого невідчужуваних прав і тих соціальних прав, що пов'язані із забезпеченням гідного людини рівня життя. Так, на конституційному рівні не пояснюється механізм вдалого забезпечення та практичної реалізації прав особистості, що має вплив на особистісну безпеку й національну безпеку загалом (ураховуючи їх безпосередній вплив одна на одну). Сьогодні пріоритетним є питання мінімізації правового нігілізму, що потребує заходів щодо економічної, політичної та правової стабілізації населення в комплексі. Засобами, що сприятимуть такій мінімізації, є висока якість законодавства та його відповідність між-

народним правовим нормам, рекомендаціям міжнародних організацій, а також дієва реалізація чинного законодавства (особливо в рамках державно-правових реформ); забезпечення верховенства ролі закону в системі правовідносин, а також у діяльності правозахисних і правоохоронних органів держави; прозорість прийняття рішень, що мають юридичну силу; підвищення правової культури населення задля формування високого рівня правосвідомості тощо.

Отже, гарантування національної безпеки держави можливе через подолання проявів правового нігілізму, шляхом недопущення зіткнення національних інтересів (у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації), підвищення взаємодії систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні. Однак шляхи подолання правового нігілізму не повинні бути одноразовими заходами, країні необхідні поступові, глибинні програми, які матимуть довготривалий позитивний ефект. Важливою є комплексна державна програма щодо підвищення рівня правосвідомості населення.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Дахно О.Ю. Територіальна цілісність держави як об'єкт національної безпеки. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. Випуск 3/4 (27/28). С. 17–22.
3. Лубчак В. Що загрожує суверенітету України? *День*. 2012. № 74. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-zagrozhuii-suverenitetu-ukrayini> (дата звернення: 28.02.2019).
4. Мороз Л.І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 117–126.
5. Рогач О.Я. Правовий нігілізм як загроза державного суверенітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 34. Том 1. С. 44–46.
6. Скуріхін С.М. Правові аномалії та їх прояв у діяльності Збройних Сил України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. URL: <http://www.apdr.in.ua/v36/32.pdf> (дата звернення: 28.02.2019).
7. Ткаля О.В. Історичні передумови українського правового нігілізму. *Новітні наукові дослідження держави і права: зб. наук. пр.* URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3235?show=full> (дата звернення: 01.03.2019).

В статье выполнен анализ влияния правового нигилизма на национальную безопасность государства, а именно на суверенность, территориальную целостность и стабильность государства. Определено, что одним из главных препятствий на пути развития правового государства и гуманизации общества является правовой нигилизм. Отмечается, что правовой нигилизм негативно влияет на деятельность правоохранительных и правозащитных органов государства как явление, способное к самодетерминации.

Ключевые слова: национальная безопасность, правовой нигилизм, безопасность общества, правовые аномалии, национальные интересы.

The analysis of the influence of legal nihilism on the national security of the state, namely on the sovereignty, territorial integrity and stability of the state, is made. It has been determined that one of the main obstacles to the development of a legal state and the humanization of society is legal nihilism. It is noted that legal nihilism negatively affects the activities of law enforcement and human rights bodies of the state as a phenomenon capable of self-determination.

Key words: national security, legal nihilism, public safety, legal anomalies, national interests.